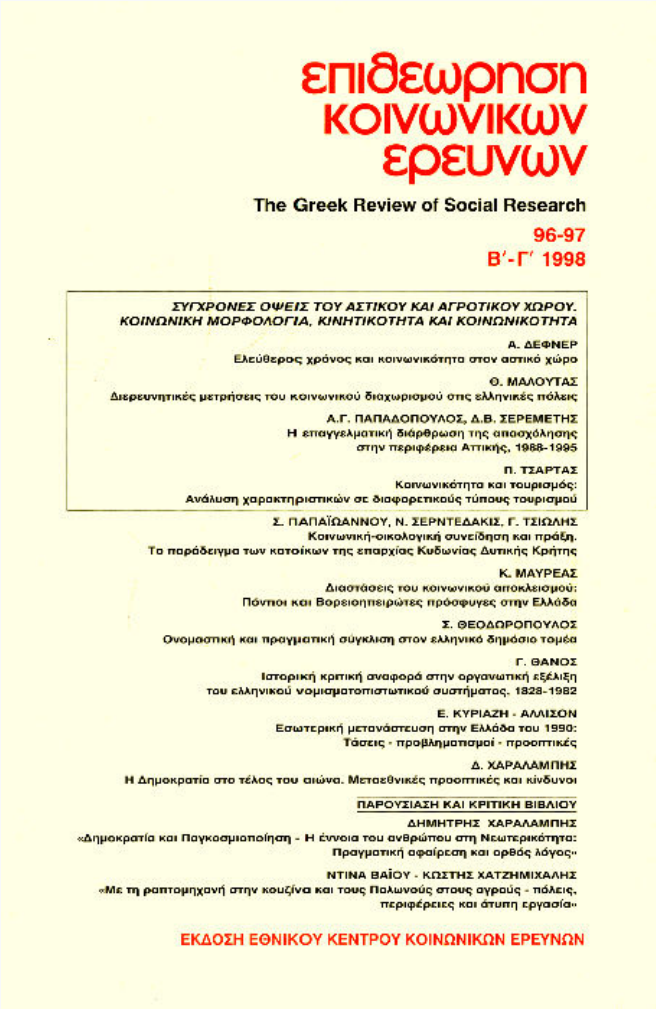
ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Greek Review of Social Research

Vol 96 (1998)

96-97, Β'-Γ': Σύγχρονες όψεις του αστικού και αγροτικού χώρου: Κοινωνική μορφολογία, κινητικότητα και κοινωνικότητα

Η δημοκρατία στο τέλος του αιώνα: μεταεθνικές προοπτικές και κίνδυνοι

Δημήτρης Χαραλάμπης

doi: 10.12681/grsr.737

Copyright © 1998, Δημήτρης Χαραλάμπης

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Χαραλάμπης Δ. (1998). Η δημοκρατία στο τέλος του αιώνα: μεταεθνικές προοπτικές και κίνδυνοι. *The Greek Review of Social Research*, *96*, 311–329. https://doi.org/10.12681/grsr.737

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 28/03/2024 14:16:59

Επιθ. Κοιν. Ερευνών, 96-97, 1998, 311-329

*Δημήτρης Χαραλάμπης**

Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΙΩΝΑ. ΜΕΤΑΕΘΝΙΚΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η δημοκρατία στο τέλος του αιώνα αντιμετωπίζει την πρόκληση της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας και την έκπτωση των κοινωνικών ισορροπιών, οι οποίες είχαν αποτελέσει τη βάση του δημοκρατικού κοινωνικού κράτους μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι εμπειρίες του εθνικισμού, του ρατσισμού, των πολέμων και της μεσοπολεμικής οικονομικής κρίσης αποτέλεσαν την προϋπόθεση για τη σταδιακή εμπέδωση του σοσιαλδημοκρατικού συμβολαίου στα πλαίσια ενός διεθνούς συστήματος οικονομικών και νομισματικών ρυθμίσεων (Bretton Woods). Η κατάρρευση αυτού του συστήματος και η αποδέσμευση των μεγάλων οικονομικών συμφερόντων από τις κοινωνικές ισορροπίες στα πλαίσια των βιομηχανικών εθνών-κρατών μάς φέρνει αντιμέτωπους με το ερώτημα το οποίο θα κυριαρχήσει τις επόμενες δεκαετίες και αφορά τη διατήρηση της Δημοκρατίας.

Η Δημοκρατία που έχουμε γνωρίσει είναι εθνική Δημοκρατία, είναι η Δημοκρατία στα πλαίσια του έθνους-κράτους, όμως σήμερα η πολιτική απαιτεί μεταεθνικούς όρους ισχύος και λειτουργίας. Είναι η μεταεθνική Δημοκρατία μια ρεαλιστική προοπτική ή όχι; Η Ενωμένη Ευρώπη είναι ένα βήμα προς αυτή την κατεύθυνση, όμως ένας υπερεθνικός πολιτισμός των δικαιωμάτων, της ελευθερίας, της κοινωνικής αλληλεγγύης, της κοινωνικής δικαιοσύνης είναι όντως πραγματοποιήσιμος;

* Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στο Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Διευθυντής του Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) και Πρόεδρος της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης. Αφετηρία για το άρθρο αυτό αποτέλεσε μια ομιλία στο πλαίσιο του συμποσίου για τα 150 χρόνια του ελληνικού κοινοβουλευτικού βίου που είχε οργανώσει η Βουλή των Ελλήνων.

Η ΕΘΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ

Per definitionem το δημοκρατικό αντιπροσωπευτικό, συνταγματικό σύστημα αποζητά, στοχεύει στην τελειότητα. Η Δημοκρατία σε εθνικό και οικουμενικό επίπεδο είναι μια συνεχής αναζήτηση της ολοκλήρωσής της. Γι' αυτό το λόγο, κάθε ανάλυση σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή είναι η ανάλυση μιας ημιτελούς διαδικασίας. Αυτή είναι και η κρυφή γοητεία της Δημοκρατίας: το γεγονός ότι δεν υπόκειται σε ένα ιστορικό τέλος, σε ένα ιστορικό όριο. Η ίδια η δύναμη της Δημοκρατίας είναι αυτή που ανατρέπει κάθε υπόθεση για το τέλος της Ιστορίας. Η Ιστορία δεν τελείωσε και δεν τελειώνει, γιατί η πορεία προς τη χειραφέτηση του ανθρώπου, προς την απελευθέρωσή του, η πορεία προς την κοινωνία των ελευθέρων και ίσων ατόμων-υποκειμένων είναι ένας αγώνας που συνεχίζεται. Αν μάλιστα σκεφθεί κανείς την κατάσταση του πλανήτη σήμερα, ο δρόμος είναι ακόμα πολύ μακρύς. Γιατί η Δημοκρατία δεν είναι, ούτε μπορεί να είναι, ένα σύστημα που περιορίζεται στα όρια μιας επικράτειας ή στην επικράτεια ενός περιορισμένου αριθμού χωρών, όπως η Ενωμένη Ευρώπη, στην οποία έχει την ιστορική τύχη να συμμετέχει και η χώρα μας. Για να προχωρήσει στην ολοκλήρωσή της πρέπει να ισχύσει σε παγκόσμια κλίμακα. Ο λόγος είναι απλός και εστιάζεται στο περιεχόμενο των αξιακών προϋποθέσεων για τη συγκρότηση και ισχύ της κοινωνίας ελευθέρων και ίσων πολιτών.

Η έννοια του ανθρώπου, όπως διαμορφώνεται στην πορεία της Νεωτερικότητας είναι μια έννοια οικουμενική. Δεν ορίζεται ούτε περιορίζεται από εθνικά ή πολιτισμικά όρια. Από την κριτική του πρακτικού λόγου[1] και τη διακήρυξη της αμερικανικής ανεξαρτησίας ή τη διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη της γαλλικής επανάστασης, οι έννοιες της ελευθερίας και της ισότητας, ως φυσικά δικαιώματα, ως προϋποθετικές αξίες της δημοκρατικής κοινωνίας (του κοινωνικού συμβολαίου των ελευθέρων και ίσων) είναι οικουμενικές. Δεν περιορίζονται ούτε δεσμεύονται από την κοινωνική διαστρωμάτωση, αλλά ούτε ταυτίζονται με ειδικούς προσδιορισμούς και προκαθορισμούς όπως οι νομικές τάξεις του παλαιού καθεστώτος, το γένος, η φυλή, η εθνότητα, η εθνικότητα, η καταγωγή κ.λπ..

Το ότι η έννοια του ανθρώπου είναι οικουμενική σημαίνει ότι η μόνη δυνατή και ορθολογική σύλληψη της κοινωνίας είναι και αυτή οικου-

---

1. Immanuel Kant, *Kritik der praktischen Vernunft*, Hamburg, Felix Meiner Verlag, 1967 (1929). Πρβλ. και Κ. Ψυχοπαίδης, 1996, «Επίμετρο», στο Μ. Χορκχάιμερ/Τ. Αντόρνο, *Διαλεκτική του Διαφωτισμού*, Αθήνα, Νήσος.

μενική. Η μόνη ορθολογική σύλληψη της έννοιας της κοινωνίας είναι η κατανόησή της ως παγκόσμιας. Έστω και αν είμαστε ακόμα μακριά από την πραγμάτωση αυτών των αρχών, η οικουμενική διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου του 1948 αποτελεί το ιστορικό σημείο, την ιστορική αφετηρία της αποδοχής αυτής της πραγματικότητας. Της αποδοχής ότι ο σεβασμός της ζωής, της αξιοπρέπειας, της ελευθερίας και της ισότητας είναι το πυρηνικό περιεχόμενο της Δημοκρατίας και, για να ισχύσει, πρέπει να ισχύσει οικουμενικά. Πρέπει να ισχύσει για τον πολίτη των Η.Π.Α., της Ενωμένης Ευρώπης αλλά και για τον πολίτη της Ακτής του Ελεφαντοστού. Πρέπει να ισχύσει για το διαβάτη της Πέμπτης λεωφόρου ή της οδού Σταδίου αλλά και για τον κυνηγημένο, βασανισμένο και εξαθλιωμένο άνθρωπο της Ρουάντα, της Βοσνίας ή της Βόρειας Κορέας.

Αυτή η σύλληψη της οικουμενικότητας των αξιών δεν έμεινε χωρίς αντίδραση. Από τα πρώτα βήματα του Διαφωτισμού ο αντιδιαφωτισμός ήταν παρών. Η προσπάθεια για την απελευθέρωση, για τη χειραφέτηση του ανθρώπου από τα προνεωτερικά δεσμά των νομικών τάξεων του παλαιού καθεστώτος και από τις εξ αποκαλύψεως αλήθειες της θεϊκής ευταξίας ήταν ένας συνεχής αγώνας ενάντια στη λυσσαλέα άρνηση της προσπάθειας αυτής. Ο δικός μας αιώνας ήταν, και σε πολλά σημεία αυτού του κόσμου είναι ακόμα, ο αιώνας στον οποίο η πάλη του ορθού λόγου με τον ανορθολογισμό, η πάλη της ελευθερίας και της ισότητας με την ανελευθερία και την ανισότητα γνώρισε τις πιο άγριες μορφές της. Η βαρβαρότητα με όλη της τη βία προσπάθησε να ανατρέψει τη Νεωτερικότητα, προσπάθησε να ανατρέψει, να καταστρέψει τη Δημοκρατία. Γιατί όμως παρουσιάζεται αυτή η πραγματικά πρωτοφανής βία σ' αυτόν τον αιώνα;

Ο 20ός αιώνας αρχίζει, όπως παρατηρεί ο Hobsbawm,[2] με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο «Μεγάλος Πόλεμος» του 1914-1918 είναι η εισαγωγή στο βίαιο και «σύντομο» αιώνα μας. Ο πόλεμος αυτός είναι η τελευταία πράξη του 19ου και η αρχή του 20ού αιώνα. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος είναι η αποκορύφωση των συνεπειών της αρχής του έθνους-κράτους στην Ευρώπη και της πάλης για το αποικιοκρατικό-ιμπεριαλιστικό μοίρασμα του κόσμου που χαρακτήρισαν την πορεία του

2. Eric Hobsbawm, 1994, *Age of the Extremes. The short Twentieth Century. 1914 - 1991*, London, Michael Joseph.

19ου αιώνα.[3] Το 1918 ουσιαστικά τελειώνει ο παλιός κόσμος. Ο εκδημοκρατισμός εμφανίζεται στο προσκήνιο και μαζί του η νέα βαρβαρότητα, που είναι τόσο παλιά όσο ο αντιδιαφωτισμός.

Το πρώτο, συγκεκριμένο και καθοριστικό βήμα στην πορεία της χειραφέτησης και της απελευθέρωσης του ανθρώπου γίνεται στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα και ολοκληρώνεται με το τέλος του «Μεγάλου Πολέμου» για το σύνολο του βιομηχανικού κόσμου. Αυτό το βήμα, αυτή η τομή είναι η καθιέρωση της ελεύθερης, μυστικής, καθολικής ψηφοφορίας για άνδρες και γυναίκες. One man, one woman, one vote.[4] Με το τέλος του πολέμου, για τις βιομηχανικές χώρες αυτού του κόσμου η τομή είναι πραγματικότητα. Με κάποιες χρονικές καθυστερήσεις που αφορούσαν το δικαίωμα της ψήφου των γυναικών, η τυπική ελευθερία και ισότητα είναι γεγονός. Ο bourgeois/citoyen της γαλλικής επανάστασης δεν είναι πλέον ο άνθρωπος/ιδιοκτήτης, αλλά όλοι οι άνθρωποι που συγκροτούν τις κοινωνίες των βιομηχανικών χωρών είναι τυπικά ελεύθεροι και ίσοι πολίτες, ανεξάρτητα από τον καταμερισμό της εργασίας και την κοινωνική διαστρωμάτωση. Ο πολιτικός αποκλεισμός της τιμηματικής ψήφου, ο οποίος χαρακτήρισε τον ωφελιμιστικό φιλελευθερισμό του 19ου αιώνα, είναι παρελθόν.[5] Το κριτήριο της ιδιοκτησίας, ως κριτήριο πολιτικής συμμετοχής σχετικοποιούμενο σταδιακά, παύει να λειτουργεί ως το κριτήριο της ιδιότητας του πολίτη. Η Δημοκρατία δεν είναι πλέον η κλασική αστική φιλελεύθερη ολιγαρχική Δημοκρατία, είναι η Δημοκρατία της λαϊκής κυριαρχίας, η πραγμάτωση της πολιτικής έννοιας του λαού. Αυτή η τομή στην πορεία της απελευθέρωσης και της χειραφέτησης είναι και ο λόγος της λυσσαλέας αντίδρασης.

Η αντινεωτερικότητα παίρνει την πιο βάρβαρη μορφή της, γιατί η Νεωτερικότητα γνωρίζει τη μέχρι τότε μεγαλύτερη ιστορική στιγμή της. Η άρνηση της ελευθερίας, η άρνηση της ισότητας, η άρνηση της

---

3. Κυρίως: Georg W.F. Hallgarten, 1963, *Imperialismus vor 1914. Die soziologischen Grundlagen der Aussenpolitk europäischer Großmächte vor dem ersten Weltkrieg*, Bd. I und II, München, Beck, και Eric Hobsbawm, 1989, *L' ére des empires 1875-1914*, Paris, Fayard.

4. Πρβλ. Δημήτρης Χαραλάμπης, 1998, *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση. Η έννοια του ανθρώπου στη Νεωτερικότητα: Πραγματική αφαίρεση και ορθός λόγος*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, Εξάντας, σ. 73 κ.ε., και, ειδικότερα, Pierre Rosanvallon, 1992, *Le sacre du citoyen. Histoire du suffrage universel en France*, Paris, Gallimard.

5. Πρβλ. David Held, 1987, *Models of Democracy*, Cambridge, Cambridge Univercity Press, και Κ. Μπ. Μακφέρσον, 1986, *Η ιστορική πορεία της φιλελεύθερης Δημοκρατίας*, Αθήνα, Γνώση.

Δημοκρατίας στηριγμένη στη δήθεν επιστημονική τεκμηρίωση της φυσικής-βιολογικής ανισότητας (ως του κεντρικού ιδεολογήματος της άρνησης του ορθού λόγου), μέσω της κρίσης της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης και της επιβολής του εθνικοσοσιαλισμού, οδηγεί στην απόλυτη σύγκρουση: στη σύγκρουση του ανορθολογισμού με τον ορθολογισμό. Στη σύγκρουση της ναζιστικής δικτατορίας και των συμμάχων της με τη Δημοκρατία. Ο «απόλυτος» πόλεμος, όπως τον απεκάλεσε και ο Hitler, ήταν απόλυτος, ολοκληρωτικός, γιατί το ζητούμενο ήταν η απόλυτη επικράτηση του ανορθολογισμού, η απαξίωση της ζωής ως σύστημα. Η λογική συνέπεια της πορείας του ανορθολογισμού δεν μπορούσε να είναι άλλη παρά η πορεία προς την καταστροφή. Η άρνηση της έννοιας του ανθρώπου, εν ονόματι της φυλετικής ιεραρχίας και της φυλετικής υπεροχής, η απόλυτη έκφραση του ανορθολογισμού που χαρακτήρισε το, στην κυριολεξία, πιο απάνθρωπο σύστημα στην ανθρώπινη ιστορία δεν μπορούσε παρά να είναι αυτοκαταστροφική. Η άνευ όρων συνθηκολόγηση ήταν συγχρόνως συγκεκριμένη και συμβολική. Το τέλος του ναζισμού και του φασισμού με τη νίκη των συμμαχικών δυνάμεων είναι και το αποκορύφωμα, το καθοριστικό γεγονός αυτού του «σύντομου» αιώνα. Είναι ασφαλώς το σπουδαιότερο γεγονός μετά το 1789, εφ' όσον σηματοδότησε την καθολική ήττα του αντιδιαφωτισμού, την ήττα του ανορθολογισμού. Ωστόσο, οι κίνδυνοι για τη Δημοκρατία παραμένουν.

Όμως η περιπέτεια της ισχύος των αξιών της Δημοκρατίας δεν τελειώνει. Ο κόσμος που ανοικοδομείται μετά τη λαίλαπα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου είναι ένας κόσμος χωρισμένος στα δύο. Η fria guerra του 1949-1989 είναι η αντιπαράθεση των συστημάτων. Η αρχή του έθνους-κράτους δεν αποτελεί πλέον τον πυρήνα της αντιπαλότητας και η ιεράρχηση και η άρνηση της αξίας της ζωής έχουν ηττηθεί. Όμως η βαρβαρότητα με τη μορφή της άρνησης της ελευθερίας και της ταύτισης ισότητας και ισοπέδωσης χωρίζει τον κόσμο στα δύο. Οι διαδικασίες χειραφέτησης και απελευθέρωσης που πραγματοποιούνται στον κόσμο πέρα από τις βιομηχανικές μητροπόλεις με τη ραγδαία διαδικασία αποαποικιοποίησης δεν προφθάνουν να ακολουθήσουν το δρόμο της Δημοκρατίας. Εντάσσονται στην αντιπαράθεση των συστημάτων και πέφτουν στην παγίδα του αυταρχισμού και του ολοκληρωτισμού. Λίγες χώρες του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου αποφεύγουν αυτή την κατάληξη. Όμως το γιγάντιο χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών, μεταξύ Βορρά και Νότου που χαρακτηρίζει το μεταπολεμικό κόσμο, στερεί από αυτές τις χώρες την υλική βάση της αυτονομίας, της αξιοπρέπειας ακόμα

και της επιβίωσης. Στερεί τους στοιχειώδεις υλικούς όρους για την ύπαρξη της Δημοκρατίας. Ο φαύλος κύκλος των εμφυλίων πολέμων, της εξαθλίωσης, της πείνας, της εξάρτησης μετατρέπεται σε μόνιμη κατάσταση για το μεγαλύτερο μέρος του πλανήτη.

Ο υπαρκτός σοσιαλισμός δεν αρνείται τις διαφωτιστικές ρίζες του σοσιαλισμού, δεν καθορίζεται από την άρνηση της έννοιας του ανθρώπου, όπως ο εθνικοσοσιαλισμός, όμως στους αντίποδες του φιλελεύθερου ωφελιμισμού, ο οποίος αρνείται την ισότητα εν ονόματι της ελευθερίας, αρνείται την ελευθερία εν ονόματι της ισότητας. Αλλά ισότητα χωρίς ελευθερία δεν υπάρχει, υπάρχει διατεταγμένη ισοπέδωση. Η κατάργηση της ιδιοκτησίας καταργεί τη διάκριση ιδιωτικού-δημοσίου. Απολυτοποιεί την έννοια του δημοσίου, εξαφανίζει την ατομική αυτονομία. Η ατομικότητα χάνεται υπέρ της συλλογικότητας. Η συλλογικότητα όμως δεν ελέγχεται και δεν ορίζεται από τις ατομικότητες, δεν αποτελεί τη σύνθεση των ατομικοτήτων. Ορίζεται από το Κράτος, από το Κόμμα, από την υποτιθέμενη πρωτοπορία της ιστορικής συνείδησης, της γνώσης, της αλήθειας, υπό τη σκιά της οικονομιστικής σύλληψης της πορείας των παραγωγικών δυνάμεων, όπου το κόμμα-συλλογικό υποκείμενο, ως ο μηχανισμός της λενινιστικής/σταλινικής τρομοκρατίας, παραπαίει μεταξύ αυτής της ιδιότυπης συνέργειας-έκφρασης του οικονομισμού και του ντεσιζιονισμού της κομματικής νομενκλατούρας για να καταλήξει στη διαφθορά της μπρεζνιεφικής περιόδου. Το άτομο, ο άνθρωπος μετατρέπεται σε στατιστικό μέγεθος ενός ολοκληρωτικού Κόμματος-Κράτους.

Στη Δύση η εμπειρία των καταστροφικών επιπτώσεων της έλλειψης εξισορροποιητικών ρυθμίσεων στο εθνικό επίπεδο και της ανεξέλεγκτης διεθνούς αγοράς που κατέληξαν στη φοβερή κρίση του 1929, από την οποία ο καπιταλισμός συνήλθε μόνο με τον πόλεμο, και η εμπειρία του ανορθολογισμού του ριζοσπαστικού εθνικισμού και του ρατσισμού οδήγησαν στο δεύτερο βήμα της σταδιακής χειραφέτησης του ανθρώπου, στη δεύτερη τομή της πορείας προς την απελευθέρωση. Σ' αυτό που ο Marshall ονόμασε social citizenship.[6] Στον εμπλουτισμό του Κράτους Δικαίου με το Κοινωνικό Κράτος, στην ωρίμαση των ατομικών δικαιωμάτων με τον εμπλουτισμό τους με τα κοινωνικά δικαιώματα. Συνθήκη κοινωνικής συνοχής και οικονομικής ανάπτυ-

6. T.H. Marshall and T. Bottomore, 1992, *Citizenship and Social Class*, London, Pluto Press. Αναλυτικά, επίσης, Δ. Γράβαρης, 1997, *Κρίση του Κοινωνικού Κράτους και Νεωτερικότητα*, Αθήνα, Εκδόσεις Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα.

ξης η οποία κατέστη δυνατή, ακριβώς γιατί η εμπειρία της οικονομικής κρίσης οδήγησε στην περίφημη συμφωνία του Bretton Woods (1944), η οποία διαμόρφωσε τους διεθνείς οικονομικούς κανόνες (IMF, Παγκόσμια Τράπεζα, σταθερές νομισματικές ισοτιμίες, έλεγχος των διεθνών ροών των κεφαλαίων, καταστατικός χάρτης των όρων εμπορίου-GATT κ.λπ.) της σταθεροποίησης και ρύθμισης των κοινωνικών ισορροπιών στο εθνικό πλαίσιο, τουλάχιστον, των βιομηχανικών χωρών της Δύσης.[7] Βέβαια η πρώτη περίοδος της αντιπαράθεσης των συστημάτων χαρακτηρίζεται από τη σκλήρυνση των μετώπων, από τον περιορισμό της ελευθερίας, από τον υστερικό αντικομμουνισμό του μακαρθισμού και την πνευματική ρηχότητα του πουριτανισμού και του κονφορμισμού. Όμως τα θεμέλια έχουν τεθεί. Η αποδέσμευση από τις μεταπολεμικές αγκυλώσεις που πραγματοποιείται στη δεκαετία του '60 ολοκληρώνεται με τη θεμελίωση του σοσιαλδημοκρατικού συμβολαίου. Με τη θεμελίωση της κοινωνικής διάστασης της λεγόμενης κεϋνσιανής συναίνεσης, η Δημοκρατία τείνει προς ένα βαθμό ολοκλήρωσης τον οποίο δεν είχε γνωρίσει ποτέ μέχρι τότε, έστω και αν αυτή η διαδικασία αφορά μόνο τον βιομηχανικά προηγμένο κόσμο, ενώ συγχρόνως επιτυγχάνεται ένα μοναδικής κοινωνικής συνεκτικότητας αναπτυξιακό μοντέλο.

Η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, το τέλος του λενινιστικού-σταλινικού εγχειρήματος, που συμβολικά σηματοδοτείται με την πτώση του τείχους του Βερολίνου και το πυρηνικό ατύχημα στο Tshernobil, ανοίγει την προοπτική της παγκόσμιας ισχύος των αξιών της Δημοκρατίας, των αξιών της Νεωτερικότητας. Η πτώση του τείχους του Βερολίνου επισφραγίζει την κοινωνικοπολιτική αποτυχία του συστήματος, ενώ η έκρηξη στο Tshernobil σήμανε το τέλος μιας προσπάθειας, η οποία, παρά την ιδεολογική αποθέωση των παραγωγικών δυνάμεων, στάθηκε αδύνατον να ανταγωνισθεί την τεχνολογική ανάπτυξη του δυτικού καπιταλισμού. Οι λόγοι της κατάρρευσης του σοβιετικού συστήματος δεν μπορούν να αναλυθούν εδώ. Μπορεί όμως να πει κανείς ότι, όταν οι ιστορικές συγκυρίες σταμάτησαν να είναι ευνοϊκές για το καθεστώς (το οποίο νομιμοποιήθηκε για ένα διάστημα κυρίως μέσω του πολέμου και της επιτυχίας απέναντι στο ναζιστικό εισβολέα), αυτό κατέρρευσε λόγω της ανελευθερίας, της παραγωγικής του αδυναμίας και της διαφθοράς που αποτελούσε πλέον συστατικό στοιχείο της γραφειοκρατικής του δομής. Οι προσπάθειες μεταρρύθμισης δεν μπορούσαν να έχουν επιτυχία, γιατί η εσωτερική λογική του συστήματος ήταν αδύνα-

7. Δ. Χαραλάμπης, ό.π., σ. 191 κ.ε..

τον να μεταρρυθμιστεί, εφ' όσον στηριζόταν στην άρνηση της ελευθερίας. Η διαδικασία απελευθέρωσης δεν μπορούσε να είναι μεταρρυθμιστική, ήταν καταλυτική για την κατάρρευση του ολοκληρωτισμού που μόνο ως απόλυτος μπορεί να αναπαραχθεί. Όμως εδώ θα πρέπει να σημειώσει κανείς τη μοναδικότητα του ιστορικού γεγονότος, το οποίο αποτελεί τελικά και την απόδειξη ότι ο πυρήνας του υπαρκτού σοσιαλισμού στηριζόταν στη λογική του Διαφωτισμού και της Νεωτερικότητας. Ο ίδιος ο τρόπος της κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης (από την εποχή του Αντρόπωφ μέχρι τον Γκορμπατσώφ) αποτέλεσε μια πρωτοφανή νίκη του ορθού λόγου, έστω και αν σήμερα το μέλλον είναι άδηλο και η οικονομική καταστροφή που έχει επέλθει στον ανατολικό κόσμο και ιδιαίτερα στη Ρωσία είναι καθαρή έκφραση όλης της αγριότητας του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού χωρίς κανόνες. Η συνειδητοποίηση του τέλους του συστήματος και της δομικής ανικανότητάς του να διαμορφώσει την υλική βάση της αναπαραγωγής της κοινωνίας, στο πλαίσιο του τεχνολογικού και οικονομικού ανταγωνισμού, δεν οδήγησε σε έναν επιθετικό πόλεμο, όπως θα μπορούσε να περιμένει λογικά κανείς, αλλά σε μια συνθηκολόγηση, σε μια συνθηκολόγηση χωρίς μάχη.[8] Γιατί η μάχη δεν είχε κανένα νόημα και το σύστημα κανένα μέλλον. Είναι η μοναδικότητα αυτής της κατάρρευσης, της κατάθεσης των όπλων, αφού τα όπλα δεν έχουν πλέον κανένα νόημα, που εντυπωσιάζει. Η αναίμακτη παράδοση της Σοβιετικής Ένωσης, μέσα στην τραγικότητά της, περιγράφει με καθαρό τρόπο τη δύναμη του ορθού λόγου και τελικά, όσο παράξενο και αν φαίνεται, αναδεικνύει και την αντίφαση αυτής της τελευταίας επίπτωσης του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (J. Keegan).

Στην αντιπαράθεση των συστημάτων επεκράτησε ο καπιταλισμός, η ελεύθερη αγορά, ως το πιο παραγωγικό σύστημα της ανθρώπινης ιστορίας, σε συνδυασμό με την κοινωνική και αναπτυξιακή επιτυχία των αναδιανεμητικών πολιτικών του σοσιαλδημοκρατικού συμβολαίου. Επεκράτησε, επειδή αποτέλεσε ιστορικά το μόνο δρόμο για τη θεμελίωση της ελευθερίας και της ισότητας. Αυτή η επικράτηση γιορτάστηκε όμως ως η νίκη της ελεύθερης αγοράς, γιατί επήλθε την περίοδο της κρίσης του σοσιαλδημοκρατικού συμβολαίου. Αυτή είναι και η τραγικότητα της ιστορικής στιγμής. Γιατί η νίκη της Δημοκρατίας επί του κρατικοσοσιαλιστικού ολοκληρωτισμού πραγματώνεται τη στιγμή που νέες δια-

8. Πρβλ. και Jürgen Habermas, 1998, *Die postnationale Konstellation. Politische Essays*, Frankfurt a.M., Suhrkamp.

δικασίες υποσκάπτουν τα θεμέλιά της. Γιατί η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού και η ένταξη της Κίνας στην παγκόσμια αγορά διαμορφώνουν τους διεθνείς όρους ιδεολογικής επικράτησης της κυνικής άρνησης του κοινωνικού, από το νεοφιλελευθερισμό. Το άνοιγμα των νέων αγορών και η ένταξη στην παγκόσμια αγορά κοινωνιών, που δεν στηρίζονται στις προϋποθετικές αξίες της δημοκρατικής κοινωνίας και των κανονιστικών δεσμεύσεων που επιβάλλει η ισχύς των αξιών, ανοίγουν το δρόμο στην περιθωριοποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων εν ονόματι των «αντικειμενικών» συνθηκών του παγκόσμιου οικονομικού ανταγωνισμού. Ανοίγουν το δρόμο σε μια διαδικασία η οποία ήδη είχε αρχίσει να διαμορφώνεται από τη δεκαετία του '70 και να επιβάλλεται κατά τη δεκαετία του '80.

Η κατάρρευση του συστήματος του Bretton Woods, η απελευθέρωση των νομισματικών ισοτιμιών, η εμφάνιση στην παγκόσμια αγορά χρήματος γιγάντιων διεθνώς κινούμενων κεφαλαίων μετά την πρώτη και τη δεύτερη πετρελαϊκή κρίση και η διεθνοποίηση του οικονομικού ανταγωνισμού με την είσοδο της Ιαπωνίας και της Νοτιοανατολικής Ασίας στην παγκόσμια αγορά είχαν δύο, άμεσα μεταξύ τους συνδεδεμένα, καθοριστικά αποτελέσματα: α) τη διαδικασία παγκοσμιοποίησης της αγοράς και β) την ταύτιση του κοινωνικού κράτους με ένα υψηλό, αρνητικό για την ανταγωνιστικότητα των οικονομιών, κόστος, εφ' όσον οι οικονομίες στις οποίες ίσχυε, γ .τά το μάλλον ή ήττον, το σοσιαλδημοκρατικό συμβόλαιο είχαν να .ντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό κοινωνιών οι οποίες δεν έφεραν το κόστος της κοινωνικής διάστασης της Δημοκρατίας.

Συγχρόνως, η αύξηση του κόστους της εργασίας και του κοινωνικού κράτους είχε οδηγήσει σε μια σαρωτική επενδυτική δραστηριότητα στον τομέα της τεχνολογίας που οδήγησε στην ένταση των τεχνολογικών εφαρμογών στη βιομηχανία και τις υπηρεσίες, με αποτέλεσμα την ταχύτατη υποκατάσταση της ανθρώπινης εργασίας από μηχανές. Το καπιταλιστικό σύστημα, η ελεύθερη αγορά, ευνόησε και ευνοεί καθοριστικά, σε αντίθεση με τον υπαρκτό σοσιαλισμό, τη μεταφορά της καινοτομίας από το χώρο των εξοπλισμών, όπου λόγω του ανταγωνισμού υπήρξε έξαρση της καινοτομίας προϊόντων και διαδικασιών, στην υπόλοιπη οικονομία. Άλλωστε, η υψηλή τεχνολογία είχε αποτελέσει και αποτελεί το κύριο πεδίο ανταγωνισμού στην παγκόσμια αγορά, εφ' όσον μόνο αυτή μπορεί να ορίσει σήμερα την έννοια του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Το κόστος της εργασίας δεν έχει πλέον τη θέση που είχε παραδοσιακά, γιατί τα εκατομμύρια των πάμφθηνων εργατικών χει-

ρών της Κίνας, της Ινδίας, του Τρίτου Κόσμου εν γένει και των τέως σοσιαλιστικών χωρών σχετικοποιούν την έννοια της ανταγωνιστικότητας με βάση το κόστος της εργασίας. Η αναφορά όμως στο κόστος της εργασίας αποτελεί ένα μεγάλο ιδεολογικό άλλοθι για τη νομιμοποίηση της αύξησης των κερδών, τον περιορισμό της φορολογίας των υψηλών εισοδημάτων και των κερδών (εξουδετέρωση της διανεμητικής λειτουργίας της φορολογικής κλίμακας) και τον περιορισμό των ρυθμιστικών λειτουργιών του κράτους, των λειτουργιών που αφορούν τις προστατευτικές εγγυήσεις της εργασίας και τους μηχανισμούς πρόνοιας.

Η δεκαετία του '90 θα μπορούσε να είναι η δεκαετία της πορείας προς την ολοκλήρωση της οικουμενικής έννοιας του ανθρώπου. Όμως η διαδικασία παγκοσμιοποίησης, η υποκατάσταση της εργασίας από μηχανές και η συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους δημιουργούν κινδύνους και αρνητικές προοπτικές τη στιγμή που οι αξίες της Δημοκρατίας φάνηκαν να επιβάλλονται απέναντι στις αντιδράσεις της βαρβαρότητας. Η απειλή της έκπτωσης αυτών των αξιών τίθεται και πάλι στο προσκήνιο, γιατί οι ανορθολογικές τάσεις που παράγει το πολιτικό και το κοινωνικοοικονομικό σύστημα αποτελούν τον πυρήνα των πραγματικών και ουσιαστικών κινδύνων για τη Δημοκρατία.

ΟΙ ΕΣΤΙΕΣ ΚΙΝΔΥΝΟΥ

Θα προσπαθήσω να συνοψίσω την υπόθεση εργασίας μου σε έξι σημεία, τα οποία, κατά τη γνώμη μου, αποτελούν τις προϋποθέσεις διαμόρφωσης, σε διεθνές επίπεδο, τεσσάρων εστιών κινδύνου για το δημοκρατικό σύστημα και τον ορθό λόγο. Γιατί οι κίνδυνοι δεν είναι απλώς υποθετικοί, είναι πλέον πραγματικοί, καθημερινοί:

1. Οι νέοι όροι διεθνούς ανταγωνισμού και τα νέα πεδία διεθνούς έντασης υπό συνθήκες παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου και των αγορών[9] οδηγούν:

α. Στην αντίφαση μεταξύ παγκοσμιοποίησης και οικουμενικότητας

β. Στον πολιτισμικό κατακερματισμό και στην εμφάνιση της άρνησης της συνεκτικότητας του πραγματικού με τη μορφή της αναγέννησης του σκεπτικισμού, του σχετικισμού και του ιστορισμού, συστατικών στοιχείων των ιδεολογημάτων της μετανεωτερικότητας.

---

9. Πρβλ., αναλυτικά, R. Stubbs, G. Underhill (ed.), 1994, *Political Economy and the Changing Global Order*, New York, New York Univercity Press, και U. Menzel, 1998, *Globalisierung versus Fragmentierung*, Frankfurt a.M., Suhrkamp.

Αυτή η αναπαλαίωση αντινεωτερικών θεωριών αποτελεί το υπόβαθρο του νέου πραγματισμού (Rorty) στο πεδίο των διεθνών σχέσεων (Kissinger) και προσπαθεί να θεμελιώσει τον πολιτισμικό σχετικισμό ως αντικειμενική συνθήκη της πολυδιάσπασης της παγκόσμιας κοινωνίας (Huntington).

Για να αντιληφθούμε τη διάσταση του προβλήματος, πρέπει να αναλογισθούμε τον τρόπο με τον οποίο οι οικουμενικές αξίες της Νεωτερικότητας ίσχυσαν μέχρι σήμερα. Οι αξίες της Νεωτερικότητας, οι οποίες αποτέλεσαν το θεμέλιο και το περιεχόμενο της Δημοκρατίας, είναι, όπως αναφέραμε, εξ αρχής δυνάμει οικουμενικές. Δυνάμει, εφ' όσον θα πρέπει να εξετάσει κανείς τα πραγματικά μορφικά στάδια αυτής της πορείας προς την οικουμενική ισχύ. Γιατί η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η ελευθερία, η ισότητα δεν μπορεί να περιχαρακωθούν, δεν μπορεί να ισχύσουν μόνο για ένα μέρος της κοινωνίας ή για ένα τμήμα της υδρογείου, δεν μπορεί να στηριχθούν στον αποκλεισμό. Ο οικουμενικός χαρακτήρας αυτών των αξιών δεν αποτελεί απλώς αίτημα ή ουτοπία, αλλά την πεμπτουσία της ιστορικής διαμόρφωσής τους. Από τις αστικές διακηρύξεις των δικαιωμάτων μέχρι τους κοινωνικούς αγώνες της διεύρυνσής τους και της ισχύος των πολιτικών δικαιωμάτων, αλλά και τους αγώνες για αυτονομία και ανεξαρτησία εν ονόματι αυτών των αξιών κατά της αποικιοκρατίας, η πορεία της απελευθέρωσης του ανθρώπου διαμορφώνεται και σφραγίζεται ως οικουμενική, ενώ η αντίδραση στηρίχτηκε κυρίως στον ιστορισμό και στο σχετικισμό.

Αν ανατρέξουμε στην ιστορία του σχηματισμού των εθνών-κρατών και στη συζήτηση περί έθνους-κράτους, μπορούμε να αντιληφθούμε τους πρακτικούς λειτουργικούς όρους υπό τους οποίους αυτή η απαίτηση οικουμενικής ισχύος ωρίμασε ιστορικά, θεμελιώνοντας τις αξιακές προϋποθέσεις σύστασης της κοινωνίας των ελευθέρων και ίσων ιδιωτών/πολιτών μέσω της θεσμικής κατοχύρωσης της ισχύος των αξιών αυτών στο πλαίσιο θεσμοθετημένων χώρων-εθνικής επικράτειας.

Τα έθνη-κράτη διασπούν ουσιαστικά την παγκόσμια κοινωνία σε επί μέρους κοινωνίες. Αυτή η διάσπαση, αυτός ο διαχωρισμός του όλου σε επί μέρους υπήρξε ιστορικά αναγκαίος, γιατί ήταν απαραίτητος ένας συγκεκριμένος προστατευόμενος χώρος (εθνική επικράτεια), ένα συγκεκριμένο θεσμικά οργανωμένο πλαίσιο, ώστε να καταστεί πρακτικά δυνατή η ισχύς των ελευθεριών και των δικαιωμάτων. Το έθνος-κράτος αποτέλεσε την πρακτική-λειτουργική προϋπόθεση της ισχύος των αξιών της Νεωτερικότητας. Υπήρξε – και είναι ακόμη – ο θεσμοθετημένος χώρος εντός του οποίου στάθηκε δυνατόν να πραγματοποιηθεί η πολιτική

σύσταση της ελευθερίας και της ισότητας: πολιτική έννοια του λαού, φιλελεύθερη αρχή, δημοκρατική αρχή, λαϊκή κυριαρχία. Στην πορεία, οι κοινωνίες γνώρισαν την εμπειρία της αποδέσμευσης της έννοιας του έθνους από τις αξίες της Νεωτερικότητας.[10] Μέσω της ιδεολογίας του εθνικισμού και του ρατσισμού απολυτοποιήθηκε το έθνος ως αξία προκαλώντας την έκπτωση του ορθού λόγου και του αξιακού του περιεχομένου. Η ήττα του ανορθολογισμού το 1945 κατέστησε δυνατή την υπέρβαση της άρνησης των αξιών και την επικράτηση της Νεωτερικότητας, έστω και υπό τους όρους της αντιπαράθεσης των συστημάτων.

Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης σηματοδοτεί ουσιαστικά σήμερα τη μοναδική ιστορική ευκαιρία επικράτησης των αξιών της ελευθερίας και της ισότητας σε παγκόσμιο επίπεδο. Όμως υπό τους όρους της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης παρουσιάζεται ένα καθοριστικό κενό που αναπαράγει την παγκόσμια κοινωνικοοικονομική ανισότητα και τον από αυτή προκύπτοντα κερματισμό της παγκόσμιας κοινωνίας. Το κενό αυτό είναι πολιτικό. Δεν υπάρχει σήμερα το θεσμικό εκείνο πλαίσιο που θα λειτουργήσει εγγυητικά για τις αξίες, όπως ιστορικά έχει επιτευχθεί στο επίπεδο του έθνους-κράτους. Οι διεθνείς οργανισμοί που διαμορφώνονται είναι ακόμη δραματικά ασθενείς και ελλιπείς για να αντιμετωπίσουν με επιτυχία τα τεχνητά σύνορα επιμερισμού της παγκόσμιας κοινωνίας.

Η αρχή του έθνους-κράτους, θετική στη συγκροτησιακή φάση της πορείας προς την ισχύ των ελευθεριών και των δικαιωμάτων, αναδεικνύεται σήμερα σε εμπόδιο για την ισχύ της οικουμενικότητας των αξιών, αλλά συγχρόνως παραμένει το μόνο θεσμικό, πρακτικό, λειτουργικό πλαίσιο προστασίας τους.

Η παγκοσμιοποίηση της αγοράς, της κυκλοφορίας των κεφαλαίων κ.λπ. αποδεσμεύει το διεθνώς κυκλοφορούν κεφάλαιο από τις θεσμοποιημένες κοινωνικές ισορροπίες ισχύος των συγκροτησιακών προϋποθέσεων της κοινωνίας, που είχαν επιτευχθεί στα πλαίσια των θεσμοθετημένων χώρων, τουλάχιστον των βιομηχανικών χωρών, και συγκροτεί μια νέα παγκόσμια αντίφαση, η οποία, έστω και ως τάση, είναι σήμερα καθοριστική. Το παγκόσμιο κεφάλαιο δεν υπόκειται πλέον στις δεσμεύσεις των κανόνων οι οποίοι διέπουν την κοινωνική συνοχή που είχε εκφραστεί πολιτικά με τη Δημοκρατία και το κοινωνικό κράτος. Οι

10. Πρβλ., Anthony Smith, 1998, *Nationalism and Modernism*, London and New York, Routledge.

κοινωνίες ενταγμένες στους αντίστοιχους θεσμοθετημένους χώρους αδυνατούν να συμμετάσχουν στη διαμόρφωση των κανόνων του παιχνιδιού, γιατί η έλλειψη υπερεθνικών δεσμευτικών πλαισίων και εγγυητικών δικτύων τις αφοπλίζει. Αποτέλεσμα είναι ο περιορισμός των πόρων που είναι απαραίτητοι για τη διατήρηση του κοινωνικού κράτους, αλλά και η ανεργία και η συρρίκνωση των μισθών, εφ' όσον η διαπραγματευτική ικανότητα των εργαζομένων, αλλά και των εθνικών κοινωνιών συλλογικά, περιορίζεται. Αντίθετα, η απεμπόληση οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών κεκτημένων εμφανίζεται ως μέσο προσέλκυσης κεφαλαίων και επενδύσεων σε έναν παγκόσμιο ανταγωνισμό των κοινωνιών με στόχο τη διαμόρφωση συγκριτικού πλεονεκτήματος αναφορικά προς το κόστος των επενδύσεων, την αποτελεσματικότητα, την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων κ.λπ..

Οι κυμαινόμενες ισοτιμίες των νομισμάτων, η παγκοσμιοποίηση των αγοροπωλησιών μετοχών και ομολόγων κ.λπ., η διεθνοποίηση του χρηματοπιστωτικού συστήματος και η με αυτήν συνδεδεμένη πρωτοφανής διόγκωση της κερδοσκοπίας αποτελούν τη μορφή με την οποία συντελείται η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας. Αυτή η διαδικασία πραγματώνεται χωρίς μια ανάλογη θέσπιση του θεσμικού πεδίου της ισχύος των αξιών, οδηγώντας στην καθοριστική αντίφαση μεταξύ παγκοσμιοποίησης (των αγορών, των κεφαλαίων, των μεταφορών, της πληροφορίας κ.λπ.) και οικουμενικότητας (των αξιών).

Ο νεοφιλελευθερισμός μέσω της αντίληψης της απροσδιοριστίας του κοινωνικού και του κυνισμού του κοινωνικού δαρβινισμού, που ταυτίζεται με την έννοια της ατομικής ελευθερίας – σε αντίθεση προς τον κλασικό φιλελευθερισμό της διαφωτιστικής παράδοσης –, αποτελεί την ιδεολογική θεμελίωση του προτάγματος της ιδιοκτησίας και του ατομισμού έναντι των κοινωνικών δικαιωμάτων και της κοινωνικής συλλογικότητας σε εθνικό και σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι διάφορες μεταδομιστικές θεωρίες περί μετανεωτερικότητας συμπληρώνουν το νέο ιδεολογικό πλαίσιο, αρνούμενες την έννοια της κοινωνικής συνοχής, αναπαράγοντας σχετικιστικές, ιστορικιστικές, κοινοτιστικές και σκεπτικιστικές προσεγγίσεις εν ονόματι του προτάγματος ενός ριζοσπαστικού ατομισμού (αποστερημένου από τους πραγματικούς όρους συγκρότησης ταυτότητας), ενός ριζοσπαστικού κερματισμού του πραγματικού και της άρνησης κάθε δεσμευτικού κριτηρίου ορθότητας των αξιών.

Αυτό το τελευταίο σημείο είναι άλλωστε καθοριστικό, διότι αποτελεί τον πυρήνα της έκπτωσης των αξιών και της άρνησης της θεμελίω-

σης της καθολικής, οικουμενικής ισχύος των. Εν ονόματι της δήθεν δημοκρατικής απαίτησης της ισοτιμίας κάθε πολιτισμικής αξίας και της κριτικής στο φορμαλισμό της «δικαιωματοκρατίας», η διαφορά ανάγεται στο κατ' εξοχήν ιδεολόγημα της άρνησης της κοινωνικής αλληλεγγύης, εφ' όσον απολυτοποιείται ως αξία υποσκάπτοντας τελικά τις προϋποθέσεις της κοινωνικής επικοινωνίας, ως εάν ο σεβασμός στη διαφορά και η αναστοχαστική κριτική να μην αποτελούν καθοριστικά στοιχεία του πολιτισμού της Νεωτερικότητας. Στο επίπεδο των εθνικών κοινωνιών, αυτό σημαίνει τη μεταβολή της αποξένωσης σε αρετή (την αρετή της «ευέλικτης» εργασίας), ή την αποδοχή μιας τυχαίας κοινότητας αξιών στη βάση της ιστοριστικής αυθαιρεσίας. Σε παγκόσμιο επίπεδο, στο επίπεδο των διεθνών σχέσεων, σημαίνει την αποδοχή του πολιτισμικού σχετικισμού ως της μόνης δυνατής παγκόσμιας κατάστασης. Τα σύνορα των εθνών-κρατών που είχαν αποτελέσει τα διαχωριστικά όρια της παγκόσμιας κοινωνίας μεταβάλλονται σε πολιτιστικά σύνορα - αγεφύρωτα χάσματα, σε νέα μέτωπα.[11]

2. Οι προϋποθέσεις συγκρότησης της κοινωνικής συναίνεσης και της μαζικής Δημοκρατίας βρίσκονται σε κρίση, εφ' όσον απαξιώνεται η έννοια των κοινωνικών δικαιωμάτων (social citizenship), της κοινωνικής αλληλεγγύης και της κοινωνικής συνεκτικότητας. Στόχος δεν είναι απλώς η απορρύθμιση ή η συρρίκνωση του κράτους, αλλά η διατήρηση και ο εμπλουτισμός των μηχανισμών και των πολιτικών προστασίας του κεφαλαίου (επαναρρύθμιση) και η συρρίκνωση των μηχανισμών προστασίας και εξασφάλισης της εργασίας και κατ' επέκτασιν των μηχανισμών συλλογικών κοινωνικών εγγυήσεων. Το αποτέλεσμα τείνει να θυμίσει τη σύλληψη της έννοιας των δύο εθνών του Morley και του Disraeli (το «έθνος» των πλουσίων και το «έθνος» των φτωχών) απλοποιώντας την κοινωνική διαστρωμάτωση βάσει του κριτηρίου της συμμετοχής στην παραγωγική διαδικασία. Η κοινωνία διαιρείται σε αυτούς που συμμετέχουν στην οικονομική διαδικασία και απολαμβάνουν την αυξανόμενη απόδοση της παραγωγής και σε αυτούς που απειλούνται από την περιθωριοποίησή τους, ή βρίσκονται ήδη στο κοινωνικό περιθώριο (Membership and Exclusion).

3. Λόγω της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης, τα εργαλεία της πολιτικής καθίστανται αναποτελεσματικά. Το πρόταγμα της οικονομίας έναντι της πολιτικής αποδυναμώνει ή και αναιρεί τις ρυθμιστικές και

11. Samuel Huntington, 1996, *The Clash of Civilizations. Kampf der Kutluren. Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert*, München/Wien, Europaverlag.

παρεμβατικές δυνατότητες της πολιτικής μεταβάλλοντας την πολιτικήκρατική λειτουργία, στην καλύτερη περίπτωση, σε μια πυροσβεστική λειτουργία, η οποία προσπαθεί – με όλο και λιγότερα μέσα – να διασώσει ό,τι έχει απομείνει από την κεϋνσιανή συναίνεση και το σοσιαλδημοκρατικό συμβόλαιο, όταν βεβαίως η κρατική πολιτική δεν πρωτοστατεί στην αποδοχή των όρων της παγκοσμιοποίησης, όπως αυτό συνέβη με την κυβέρνηση Thatcher στο Ηνωμένο Βασίλειο και την κυβέρνηση Reagan στις Η.Π.Α..

Τα εργαλεία αυτά της πολιτικής παρέμβασης και ρύθμισης είχαν διαμορφωθεί, ως αντίδραση στη μεγάλη οικονομική κρίση της δεκαετίας του '30 κυρίως μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στο διεθνές πλαίσιο του Bretton Woods επιτυγχάνοντας το οικονομικό θαύμα της ανοικοδόμησης της Ευρώπης και της μεταπολεμικής οικονομικής ανάπτυξης. Πυρήνας αυτής της διεργασίας υπήρξε η επίτευξη των θεσμοθετημένων κοινωνικών εξισορροπήσεων που επέτρεψε την αναπτυξιακή συνάρτηση παραγωγής και διανομής, προϋπόθεση της έντασης της παραγωγικότητας, της αύξησης της απασχόλησης και της αύξησης και μαζικοποίησης της κατανάλωσης. Η αποδέσμευση των κεφαλαίων σήμερα από αυτές τις δεσμευτικές ισορροπίες αναιρεί τη λειτουργία των μεταπολεμικών πολιτικών εργαλείων και τα καθιστά αναποτελεσματικά, ή απλώς όργανα επαναρρύθμισης της κοινωνικής ανισότητας στο πλαίσιο της καταγγελίας και έκπτωσης των κεκτημένων κοινωνικών ισορροπιών.

4. Συνέπεια της αναποτελεσματικότητας είναι η αναξιοπιστία της πολιτικής και του ρόλου του κράτους με επιπτώσεις αρνητικές για την πολιτική συμμετοχή, το συνδικαλισμό κ.λπ., σε συνδυασμό με τον κατακερματισμό της αγοράς της εργασίας και την υποκατάσταση της ανθρώπινης εργασίας από μηχανές ή/και την ένταση του ανταγωνισμού των εργαζομένων, η οποία περιγράφεται ως ευελιξία της εργασίας. Συνθήκες ευνοϊκές για την αποξένωση που έτσι και αλλιώς ευνοείται από το νεοφιλελεύθερο περιβάλλον, τον πολιτικό κυνισμό και τον κοινωνικό δαρβινισμό.[12] Η κατάρρευση του σοσιαλδημοκρατικού συμβολαίου και της κεϋνσιανής συναίνεσης εντείνει το φαινόμενο της εγκληματικότητας, των παράνομων οικονομικών δικτύων, της αποδοχής και ταύτισης με ομάδες προ- ή και αντι-νεωτερικής και μεταφυσικής ανα-

12. Πρβλ., κυρίως, Amitai Etzioni, 1997, *Die Verantwortungsgesellschaft. Individualismus und Moral in der heutigen Demokratie*, Frankfurt a.M., Campus, και Richard Sennett, 1998, *Der flexible Mensch. Die Kultur des neuen Kapitalismus*, Berlin, Berlin Verlag.

φοράς κ.λπ.. Φαινόμενο που αναπαράγει και εντείνει από την πλευρά του την αναξιοπιστία της πολιτικής, γεγονός το οποίο τελικά σημαίνει ότι υποσκάπτεται η αξιοπιστία της Δημοκρατίας.

5. Ο συνδυασμός της υποκατάστασης της ανθρώπινης εργασίας από μηχανές, της κρατικής αδυναμίας, των νεοφιλελεύθερων λογικών κ.λπ. διαμορφώνει τη στάση τού «ο σώζων εαυτόν σωθήτω». Αυτή τελικά εκφράζεται με τον κατακερματισμό του κοινωνικού ιστού, τον πολιτικό και κοινωνικό κυνισμό, την αδυναμία εξισορρόπησης συμφερόντων και λογικών, την παρακμή παλαιών και νέων ηθικών αξιών, τη γενίκευση στρατηγικών φοροδιαφυγής, τη διαφθορά και την ηθική αποδοχή της, την ένταση της εξωθεσμικής άρθρωσης των σχέσεων κοινωνικών συμφερόντων - κράτους κ.λπ..

Συγχρόνως, η αύξηση των μεταναστευτικών ροών προς τις οικονομικά προηγμένες χώρες της Ευρώπης, λόγω της κατάρρευσης του σοβιετικού μπλοκ, αλλά και γενικότερα η ένταση των μετακινήσεων των πληθυσμών λόγω της εξαθλίωσης των συνθηκών διαβίωσης στις χώρες προέλευσης, σε συνδυασμό με τον περιορισμό της απασχόλησης, τη συρρίκνωση των μηχανισμών πρόνοιας και την αναξιοπιστία της Δημοκρατίας και των αξιών της, οδηγούν στην ένταση του αμοραλισμού, στην έξαρση της ξενοφοβίας και στην αποδοχή ανορθολογικών ταυτίσεων που εκλογικεύουν έναν νέο bellum omnium contra omnes ή ανοίγουν το δρόμο και πάλι στον εθνικισμό και το ρατσισμό.

6. Η αναποτελεσματικότητα της πολιτικής και η με αυτήν συνδεδεμένη συρρίκνωση των διαφορών μεταξύ των κομμάτων εξουσίας οδηγούν στην όλο και κεντρικότερη θέση των ΜΜΕ τα οποία διαμορφώνουν και κατασκευάζουν τον πολιτικό λόγο και το (εικονικό) κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον.[13] Παράγοντες κοινωνικά ανεξέλεγκτοι, όπως τα ιδιωτικά οικονομικά συμφέροντα που ελέγχουν τα ΜΜΕ, ορίζουν σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Αυτό γίνεται είτε έμμεσα, είτε και άμεσα, π.χ. μέσω άνομων σχέσεων ανταλλαγής με την εκτελεστική εξουσία και τις ηγεσίες των πολιτικών κομμάτων ή μέσω εκβιαστικών στρατηγικών διαμόρφωσης της κοινής γνώμης.

Οι έξι αυτοί παράγοντες τους οποίους συνοπτικά παρουσίασα συγκροτούν την υποδομή, το περιβάλλον για την εμφάνιση των νέων κινδύνων που αντιμετωπίζει σήμερα η Δημοκρατία. Μπορούμε να εντοπί-

---

13. Πρβλ., και Japp van Ginneken, 1998, *Understanding Global News. A Critical Introduction*, London, Sage.

σουμε τέσσερις θεμελιακούς κινδύνους που απειλούν τη Δημοκρατία σήμερα ως αποτέλεσμα των αλλαγών που πραγματοποιούνται παγκοσμίως.

1. Οι αξίες της Νεωτερικότητας υποχωρούν και οδηγούμεθα στην αναβίωση του εθνικισμού, του κοινωνικού δαρβινισμού, του θρησκευτικού και πολιτισμικού φονταμενταλισμού. (Από τον Chomeini μέχρι τον Kenneth Starr το φαινόμενο δεν γνωρίζει σύνορα). Οδηγούμεθα, δηλαδή, στην εμφάνιση ή επανεμφάνιση του ανορθολογισμού στο προσκήνιο της Ιστορίας. Η αντίφαση μεταξύ παγκοσμιοποίησης και οικουμενικότητας αποτελεί το πλαίσιο, το εύφορο έδαφος της κατάλυσης του ορθού λόγου, είτε εξ αιτίας της αποδοχής της λογικής αυτής της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης είτε ως αντίδραση απέναντι σ' αυτήν. Και στις δύο περιπτώσεις, ο κοινός παρονομαστής είναι η περιθωριοποίηση των δικαιωμάτων και το αποτέλεσμα η άρνηση της οικουμενικότητας των αξιών, η αποδοχή της ανελευθερίας και της ανισότητας.

2. Ο υπερβατολογικός χαρακτήρας και η κανονιστική δεσμευτικότητα των αξιών της Νεωτερικότητας απειλούνται από το σχετικισμό, ο οποίος αποσυνθέτει τη δημοκρατική κοινωνία, υποσκάπτει την οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και, με τη μορφή του πολιτισμικού σχετικισμού, επανακατασκευάζει μέτωπα και εστίες συγκρούσεων και συρράξεων με επικίνδυνες προοπτικές σε παγκόσμια κλίμακα, υπό τη σκέπη των ρεαλιστικών δογμάτων ανάλυσης των διεθνών σχέσεων.

3. Το τρίπτυχο των δικαιωμάτων: ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά που συγκροτούν τη σύγχρονη Δημοκρατία καταρρέει. Συγχρόνως, ο εμπλουτισμός τους με τη νέα γενιά δικαιωμάτων, των δικαιωμάτων στο περιβάλλον, υποσκάπτεται από το πρόταγμα των οικονομικών συμφερόντων και την αδυναμία επιβολής κανονιστικών, δεσμευτικών ρυθμίσεων σε παγκόσμια κλίμακα (τυπικό παράδειγμα η ελάχιστη αποτελεσματικότητα των διεθνών διασκέψεων για το περιβάλλον).

4. Η εμφάνιση ενός ολοένα αυξανόμενου κοινωνικού περιθωρίου σε εθνική, αλλά και σε παγκόσμια κλίμακα, σηματοδοτεί την επιστροφή ή την πορεία προς τη βαρβαρότητα με τη μορφή νέων μορφών κοινωνικού Apartheid και κοινωνικού αποκλεισμού.

ΜΕΤΑΕΘΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ;

Η άρνηση της οικουμενικότητας των αξιών της Νεωτερικότητας, η άρνηση της αξίας της ζωής και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, η άρνηση των απαραίτητων υλικών προϋποθέσεων της ζωής και της

αξιοπρέπειας, το καθοριστικό πρόταγμα της οικονομίας έναντι της πολιτικής αποτελούν τους τρόπους με τους οποίους ο ανορθολογισμός και πάλι εμφανίζεται. Οι μορφές του και οι καταστροφικές του επιπτώσεις είναι γνωστές. Όμως η εμπειρία προφανώς δεν αρκεί, γιατί οι μορφές της απειλής μεταλλάσσονται. Η συνειδητοποίηση του κινδύνου είναι η προϋπόθεση της αντιμετώπισής του.

Το πρόβλημα τίθεται ωμά και είναι θεμελιώδες. Είναι τρομακτικό αλλά και συγχρόνως απλό: είναι δυνατή η προοπτική της Δημοκρατίας ή όχι; Και τι σημαίνει αυτό σήμερα; Ουσιαστικά τι σήμαινε πάντα ο αγώνας για την πραγμάτωση, για τη θεμελίωση, για τη σταθεροποίηση, για τη θεσμοποίηση της Δημοκρατίας;

Σήμερα, στο πλαίσιο της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης και των κινδύνων που διαγράφονται ή είναι ήδη καθημερινή πραγματικότητα, το πρόβλημα είναι η δυνατότητα ύπαρξης ή όχι μεταεθνικής Δημοκρατίας. Σε μια παγκόσμια κοινωνία που δυνάμει μπορεί να πραγματώσει την ιδέα της ελευθερίας και της ισότητας όλων των ανθρώπων, όπως διατύπωσαν αυτές τις αρχές οι διακηρύξεις του 1776, του 1789 ή του 1948, το ζητούμενο είναι πώς αυτή η παγκόσμια κοινωνία είναι δυνατόν να συγκροτηθεί πολιτικά. Πώς οι αρχές της ελευθερίας και της ισότητας, πώς τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα θα χειραφετηθούν πολιτικά ως οικουμενικά, υπό τους όρους μιας νεοκεϋνσιανής πολιτικής παγκόσμιας κλίμακας.[14]

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, στο γεωγραφικό χώρο που είναι η κοιτίδα του έθνους-κράτους, αποτελεί ήδη μια προσπάθεια διαμόρφωσης όρων μεταεθνικής Δημοκρατίας,[15] έστω και αν τα προβλήματα μεταεθνικής νομιμοποίησης και νομιμότητας παρουσιάζουν τεράστιες δυσκολίες, έστω και αν οι διαδικασίες σύγκλισης και νομισματικής ενοποίησης έχουν κυρίως προστατευτικό χαρακτήρα, έστω και αν οι λογικές των συμφωνιών του Maastricht και του Amsterdam, όπως και η λογική της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, εντάσσονται στη λογική της αλλαγής της ισορροπίας των κοινωνικών δυνάμεων. Οι λαοί της Ευρώπης αντέδρασαν και το στοίχημα των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων που βρί-

14. Δημήτρης Χαραλάμπης, *ό.π.*, σ. 231 κ.ε., όπως και M. Zürn, 1998, *Regieren jenseits des Nationalstaates*, Frankfurt a.M., Suhrkamp· D. Archibugi, D. Held (eds), 1995, *Cosmopolitan Democracy. An Egenda for a New World Order*, Cambridge, Cambridge University Press.

15. Jürgen Habermas, 1996, *Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie*, Frankfurt a.M., Suhrkamp, σ. 128 κ.ε..

σκονται στην εξουσία είναι ακριβώς αυτό: αν θα μπορέσουν να πραγματώσουν προοπτικές πέρα από τις νεοφιλελεύθερες επιταγές της κοινωνικής ανισότητας.

Η Ε.Ε. δεν είναι παρά ένα βήμα, μια πρώτη αλλά καθοριστική προσπάθεια σε μια πορεία προς την αναγκαία πολιτική και θεσμική θεμελίωση της οικουμενικότητας των αξιών, άρα και των κοινωνικών ισορροπιών σε παγκόσμια κλίμακα. Ένα βήμα για τη θεσμοποίηση δεσμευτικών κανόνων θεμελίωσης του δημοκρατικού πολιτισμού πέρα από το στενά εθνικό πλαίσιο. Ενός πολιτισμού αναγνώρισης των ανθρώπων-ατόμων-υποκειμένων-πολιτών πέρα από τα σύνορα των εθνών-κρατών ή τον κερματισμό του πολιτισμικού σχετικισμού. Του δημοκρατικού πολιτισμού της ελευθερίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης ελευθέρων και ίσων υποκειμένων και όχι αντικειμένων των κινήσεων του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος.